

Alföldi Zoltán

A fenntarthatóság alapelvei a kora-újkor Magyarországon

Principles of sustainability in the early-modern age of Hungary

alfoldi.zoltan@georgikon.hu

Pannon Egyetem, Georgikon Kar, Növénytudományi és Biotechnológia Tanszék, egyetemi docens

1. Bevezetés

A fenntarthatóság általános alapelvei mellett a globális és lokális gyakorlati megoldások sokfélék lehetnek. Ugyanakkor a jövő közösségi bölcsességre épülő társadalmi nem nélkülözhetik a szilárd erkölcsi alapokon álló tudás és technológia használatát. Fritjof Capra (2014) – aki évtizedek óta a rendszerszemléletű fenntarthatóság alapelveit kutatja – szerint „a fenntarthatósági közösségeket nem kell kitalálnunk. Tanulhatunk azoktól a társadalmaktól, melyek évszázadokon át fenntartható módon éltek.” Ugyanakkor sokszor háttérbe szorulnak azok a hasznosítható történelmi példák, melyek a legszélesebb értelemben vett fenntarthatóság elméleti és gyakorlati megvalósíthatóságát segíthetik. Ezért fontos az elmúlt történelmi korok fenntarthatósági tanulságainak megismerése és a gyakorlati tapasztalatok hasznosítása. Érdemes ezeken a példákon és példaképként is szolgálható személyeken keresztül levonnunk azokat a tanulságokat, melyek segíthetnek bennünket egy más történelmi korban, életmód- és gondolkodás-világban a komplex gyakorlati fenntarthatóság megvalósítására. Az akkori szellemi, gazdasági és politikai vezető nagybirtokos családok gondolkodásmódja és tettei pedig példa értékűek lehetnek a mai kor politikai és gazdasági döntéshozói számára a valódi fenntarthatóság eléréséhez szükséges értékek követése és a helyes döntések meghozatalakor és a hatékony szabályozó-rendszerek kialakításakor.

2. Anyag és módszer

A kora-újkor (16. századi) magyar történelem írott forrásaiból merítve szemléltetjük azt a gondolkodásmódot, amely a hazai nagybirtok-rendszer átalakulásának korában már hordozta a hosszú távú természeti, társadalmi és gazdasági fenntarthatóság alapelveit (együttműködés, rugalmasság, diverzitás, közösségépítés, hatékony erőforrás-gazdálkodás, értékek-javak meg-őrzése, stb.). Vizsgálatainkban a legteljesebb mértékben rendelkezésünkre álló korabeli magyar nyelvű írott forrásokat, a Nádasdy család személyes és hivatalos levelezéseit (Károlyi és Szalay, 1882), valamint különböző korok történészi munkáit (Payr, 1908; Takáts, 1914; Tholt, 1934; Kumorovicz és Kállai, 1959; Bilkei, 1997; Asztalos, 2010) használtunk fel. Ezekben sok hasznos ismeret, ma is érvényes és megszívlelendő gondolat található.

3. Eredmények

3.1. A Nádasdy-család

Nádasdy Tamás (1498-1562; tárnokmester 1536-43, horvát bán 1537-42, 1554-62 nádor), a 16. századi Magyar Királyság egyik legmagasabb rangú és leggazdagabb nemes ura, zalavári, kanizsai, sárvári, lékai, egervári és kapuvári uradalmak birtokosa volt (Dominkovits és Pálffy, 2010). Komoróczy (1932) szerint „érdekes jelleme ő a középkor és újkor átmenetének: míg egyrésztől szívében a glória-koszorú elnyerésének lendületes vágya él, másrésztől alázatos istenszeretet hatja át; az érem egyik oldalán a parancsoló földesúr szigorú adókövetelése áll, a másik oldalt a szegényeket istápoló keresztény férfi foglalja el”, és „benne jelentkezik teljes harmóniában a magyar és nyugati kultúra.” Szerinte az élet „a javak kellő kihasználásán alapuló dicsőség-keresés”.

„Ő a' kort, mellyben élt, minden zavarában, 's a' körülményeket, mellyek közt munkálkodott, minden bonyolodásaikban olly éles szemmel fogta föl, hogy mind polgári, mind hadi ügyekben, bár mi terhesek, mi

LVII.

GEORGIKON NAPOK

57th Georgikon Scientific Conference

szövevényesek voltak is, mindig elhatározottan, habozás nélkül, belátó lélekjelenléttel tudott cselekedni, (...) épen ezen szellemi ügyességének, mi szerint magát a' körülményekhez alkalmazni, az elválasztó pillanatokot megragadni és sikeresen használni tudta, köszönhető az igen közepszerű állapotából az ország' első méltóságaira fölemeltetését (...) ő egyedül politikai ügyessége és szolgálatai által emelte föl magát az ország' első méltóságára a' nádori polczra jutásban” (Horváth, 1838).

Horváth Mihály katolikus püspök és történész szerint a latinul, németül és olaszul tökéletesen beszélő és író főúr műveltsége egy korabeli tudóséval is felvehetné volna a versenyt (Horváth, 1838). Nádasdy világszemléletében a vallásosság mellett a tudományok, kultúra és művészetek iránti érdeklődés is jelen volt. Ezek életében szinte elválaszthatatlanok egymástól, mecénási tevékenysége is ebből fakadt. Támogatta a magyar diákok külföldi iskoláztatását, iskolát alapított Sárváron 1536-ban – amikor „a rendek felfogása szerint az iskolaügy támogatása nem egyesek önkéntes jóindulatától függ, hanem a világi és egyházi hatóság kötelessége” – és nyomdát (1536-1541) hoz létre (Péter, 1995). A nádor „legfontosabbnak azt tartja, hogy az igaz tudomány értelmében oktassanak” (Károlyi & Szalay, 1882).

Nádasdy Tamás felesége, Kanizsai Orsolya az egyik leggazdagabb középkori magyar főnemes, kora egyik legműveltebb asszonya, írt-olvasott, támogatta a reformáció és a magyar nyelv terjesztését, zenélt (lanton Tinódi Sebestyén tanította), igazgatta birtokaikat, ismert és elismert kertész volt. Nádasdy sikereinek kulcsa abban rejlett, hogy ki tudta használni páratlan szociális hálóját, melynek központi alakja felesége, Kanizsai Orsolya volt. A nagy korkülönbséggel (23 év) és rangkülönbséggel kötött érdekházasság fokozatosan elfogadó, gyengéd érzelmekkel és egymás iránti őszinte gondoskodással teli közösséggé vált. Valószínű, hogy Nádasdy azért tudta felépíteni a legmagasabb országos méltóságig ívelő karrierjét, mert biztos háttért nyújtott neki felesége, akivel szoros egységet alkottak. Kanizsai Orsolya nélkül nem teljedhetett volna ki ilyen mértékben a férje élete (Takáts, 1914).

3.2. Morális tulajdonságok és erények

A korszak személyiségeinek megismeréséhez fontos, hogy az „istenfélelem, királyhűség, hazaszeretet, harci vitézség, önzetlen közszolgálat s a nők iránt hódoló tisztelet, ezek a lovagi erények a középkorban igaz ékességek voltak” (Payr, 1908). A 16. századi magyar humanista világnézetnek az emberség ("szép tisztesség") és vitézség (bátorság, virtus) az erkölcsi értékei. Takáts (1914) szerint „a régi magyar családi élet fundamentuma a mély hazaszeretet, a tiszta erkölcs, és a meggyőző hit.” A nádor művelt (grazi, bolognai és római egyetemeken tanult), tehetséges, bölcs, bátor, „lelki energiákban gazdag”, egyenes lelkű, kiemelkedik „személyes ész- és jellembeli kiválósága”, „méréselt” (mértékletes), „finom lovagi érzületű”, aki „legnyilvánosabb bizonyosságát adja sok oldalú derékségének 's erényeinek” (Komoróczy, 1932). Horváth (1838) szerint Nádasdy Tamást „igazság[osság], tisztesség, nagy szellemi tehetség, éles elme, jó emlékezőképesség, és „társas erények” jellemezték.

Nádasdy Tamás feleségét, Kanizsai Orsolyát és Batthyány Ferenc bán feleségét, Bánffy Katát nem csupán társadalmi helyzetük és rangjuk, hanem elsősorban „szeretreméltó egyéni tulajdonaik” (t.i. tulajdonságaik), vagyis „személyes ész- és jellembeli kiválóságuk” miatt nevezte Takáts (1914) „az ország első asszonyainak”. „Minden ízében nő, magyar és nemes volt (...) életet varázsolt, a merre járt minden-felé; szegényeket ruházott, árvákat táplált, foglyokat szabadított, diákokat nevelt, tudósokat pártfogolt; Magyarország első emberének, a nádornak volt élettársa, jó angyala; fiában pedig elsőrangú főembert nevelt hazának, egyháznak” – írta róla Payr 1908-ban. A gondoskodás, a törődés övéivel az asszonyok életcélja, sorsa a 16-17. században (Bogdán, 2003). Törődniük kellett a gyakran népes udvartartással, a közeli és távoli szolgáló rokonokkal, és azokkal az ifjakkal és lányokkal, akiket más nemes családok küldtek az udvarházhoz nevelésre. A saját gyermek viszont mások udvarában nevelkedhetett.

3.3. Élénk társadalmi kapcsolatok

A török kori Magyarországon a főúri udvarok egyszerre voltak nevelő iskolák és a hazai társadalmi élet legfontosabb színterei (Takáts, 1914). A magyar főurak a gazdálkodás irányítása miatt általában idejük nagy részében birtokaikon éltek, a török támadásokkal veszélyeztetett javaikat így jobban tudták megvédeni. A hűbériség magyar változata, a familiaritás rendszere - az egyházi és világi főuraktól személyesen függő kis-, vagy köznemesek, akik hűséggel, katonai, közigazgatási és egyéb adminisztratív feladatokkal tartoztak a társadalmi rangban felettük álló nemeseknek - lehetővé tette számukra, hogy saját haderővel védjék meg földjeiket, vagyonukat. Familiáris szolgálatba fogadták a környéken élő köznemeseket, így jelentős számú haderőt és udvart tartottak fenn. A familiárisok szolgálataik fejében védelmet, földet és udvari, vagy vármegyei karriert kaptak. A 16-17. században az

ország fennmaradása nagy részben a főúri birtokokat irányító nemesi családok törekvéseinek köszönhető (Szekfű, 1935; Bilkei, 1997).

3.4. Gazdálkodás

Komoróczy (1932) azt írja, hogy minden kort „csak akkor tudunk igazán megérteni, ha ismerjük azokat a vágyakat, szemléleti formákat, melyek az illető korban uralkodtak. (...) Minden fejlődésnek vágy a feltétele. Az életfelfogás is vágyakból sarjad. Ezért Nádasdy sikereiben „az okot mi a lelki elemek befolyásában látjuk. Az egyéniség önbecsülése vezetett arra, hogy a napi élet minden vonatkozásában fokozódott igényeit a tradicionális kereteket kibővítve elégítse ki. Az egyén lelki differenciálódása vonta maga után az ambíciót s ennek a következménye volt, hogy (...) az életet önmagáért becsülte, hogy a földi örömök kihasználását nem vetette meg. A lélek igényemelkedése tehát átformálni igyekezett a gazdálkodást. (...) A Nádasdi-birtokok termelését kapitalista [bevételre, profit-termelésre irányuló] szellem irányította. Mindezek nagyobb kiadást tettek szükségessé, amely viszont a nagyobb termelést feltételezte” Komoróczy (1932).

„A középkorban a nagybirtok termelési formája a jobbágybirtok volt, a nagybirtokos földesúr majdnem kizárólag a jobbágyszolgáltatásokból húzta jövedelmét. A szolgáltatások mennyiségét a napi szükségletek szabályozták.” A középkor végén és az újkor elején „a jobbágytelkek egy részét saját alkalmazottaikkal kezdték művelteni, a földesúr céljából a jövedelem fokozását tűzte ki, hogy fölöslege legyen, amelyet eladhasson, vagyis gazdálkodását a nyereségre rendezte be”, és a létrejött majorok termelése ezért elsősorban az eladást célozta (Komoróczy, 1932; Szekfű, 1935). A földesúri birtok alkalmazottainak függelmi viszonyainál is az ésszerű megfontolás és arányosság érvényesült: a gazdasági alkalmazottak az úrnőjüktől kapták a fizetésüket, míg a földesúri alkalmazottak közül a legmagasabb beosztású „praefektus” a földesúrtól (Komoróczy, 1932).

Hatalmas területet használtak a város határában szántóként. 1557-ben az őszi vetések Keresztúron: 38 hold rozsot, 30 hold rozsot, 26 kopasz tönkölyt (Zea), 18 hold búzát, és 6 hold árpát; benn a faluban 50 hold búzát és rozsot vetettek. A tavaszi szántás-vetést általában január–februárban (!) végezték a legmodernebb eszközökkel (Fülöp, 2009). A 16. században a föld termőereje rendszeres pótlásának szükségességét még nem ismerték fel, ezért a földek trágyázása még ritka volt. Sőt, Komoróczy (1932) szerint „a XVIII. század előtt a trágyázás egész Európában nagyon ritka.” Nádasdy Tamás azonban már a XVI. század közepén felismerte a „földtáplálásnak ésszerű követelményeit, és azokat alkalmazni is tudja, 1557. augusztus 6-án azt írja, hogy „jó ganajos tarlóba” kell vetni, és Sopronban „száz szekér ganyét hányat ki.” (Komoróczy, 1932). Nádasdy Tamás új, racionális tanácsokat adott a föld kezelési módjára, a szántás technikájára, sőt, 1556. márciusában így ír: „jobb tíz holdat jó szemmel, jól hordozva (t.i. szántva) vetni, hogynem mint húsz holdba, kit nem jó földbe, nem jó szemmel vetnek és nem jól hordozzák” (Komoróczy, 1932). Ebben a megfogalmazásban már több mint 450 évvel ezelőtt (!) először jelenik meg a jó minőségű vetőmag fontosságának felismerése.

A 16. században a haszonkert, a 17. században pedig a díszkert országszerte felvirágzott (Takáts, 1979; Bogdán, 2006). A kert részei: a *zöldéseskert*, a *gyógynövénykert* (amely lényegében *virágoskert*, hisz ez időben pl. a rózsza és a lilium gyógynövény) és a *gyümölcsös* – a temetőben. A gyümölcsös mellett a *veteményeskert* is fontos volt, ez főként az asszonyok birodalma. A kor felfogása szerint még a főúri leányok is csak úgy emelkedhettek magas polcra, jó hírük csak akkor szárnyalt, ha jó kertgazdáknak bizonyultak. A kolostori kert tehát *haszonkert* még, de a dísz sem nélküli. Ennek hatására előbb az uralkodóknál, majd a módosabb főúraknál kialakuló várkert azonban már *díszkert*. Szepepe van benne a vadvirágos gyepnek, az erdei fáknak, a ligeteket alkotó bokrokknak és a nemes virágoknak, de nem hiányozik a lugas és a fásor sem.

Európában a fűszerhasználatot a 16. században a drága keleti fűszerek (bors, szerecsendió, gyömbér, fahéj, szegfűszeg) jellemezték. Ezek használatát azonban csak a legtehetősebbek engedhették meg maguknak. Az európai fűszerek közül az oregánót, tárkonyt, rozmaringot, tormát, mustárt, petrezselymet, sáfrányt kedvelték és használták – utóbbit nagyon kedvelték, nemcsak fűszerként, hanem gyógyszerként is. A középkorban és kora újkorban a magyar konyhában a sáfrány töltötte be azt a szerepet, amit ma a paprika. E fűszert a 16. században külön sáfrányos kertekben nevelték szerte az országban (Benda, 2007a és 2014). A Nádasdy család által és az udvarukban fogyasztott élelmiszereket a 16. század közepén az 1. táblázatban mutatjuk be.

1. táblázat. A Nádasdy család leveleiben említett és fogyasztott élelmek (1541-1569)

LVII. GEORGIKON NAPOK

57th Georgikon Scientific Conference

Zöldségek	Gyümölcsök	Gabonák	Halak	Fűszernövények
káposzta (vörös és fejes)	körte	búza	kövi hal (kövi csík vagy kövi ponty)	ezerjófű (<i>scordium</i>)
saláta	alma	árpa	dörgecs (durbincs)	majoranna
spenót	birsalma	rozs	pisztráng	tárkony
paréj (kerti laboda, <i>Atriplex hortensis</i>)	gránátalma	zab	Boldogasszony hal (leánykoncér)	gyömbér
petrezselyem	dinnye	köles (fehér)	viza	szerecsen dió(virág)
rebarbara	őszibarack		tok	szegfűszeg
uborka (ugorka)	szilva	Húsételek	kop hal (botos különne vagy fenékjáró küllő)	sáfrány
borsó (fehér, hüvely(k)es)	cseresznye	sertés (szalonna)	kecsege	fahéj
bab (fára folyó borsó)	meggy	marha (borjú)	lepényhal	kapor (kapornath)
csicscriborsó (bagolyborsó)	szőlő	tulok (ökör)	harcsa	bors
szeges borsó (szegletes lednek)	tengeri szőlő (ribizli)	vad (vad(erdei)disznó)	süllő	len
lencse	mazsola	Szárnyasok	csuka	kender (canapi, canapus)
hagyma	eper	lúd	keszeg	fenyőmag
foghagyma	kökény	tyúk	hering	
répa (fehér, sárga, karó)	egres	gyöngytyúk	lazac	
rettek	füge	kappan	tintahal	
cékla	citrom	császármadár (fajd)	rák, tengeri rák	
torma	narancs	fácán	polip (kocsonya)	
cikória	dió	fogoly		
laska gomba	gesztenye	galamb		
szömörccsök gomba	mondola	páva		
úrgomba (császárgomba, <i>Amanita caesarea</i>)		húros madár (léprigó)		

A 16. században Magyarországon a folytonos harcok ellenére a kertészkedés volt a magyar főúri családok egyik kedvelt foglalatossága, amit magas szinten műveltek. A kertekben a ma használatos vetemények mind megtalálhatók voltak. 1555 júniusában Nádasdy Tamás a kertjébe hívja Oláh Miklós érseket, ahol „az ember felfrissül, a gondjai elülnek, szomorú lelke fölvidul, a munkára kedvet kap, s szíve, lelke ezeryi örömmel telik meg.” (Takács, 1979). A gondúzó, kedvet vidító virágoskert szeretetének példáját Verancsics érsek írta le egyik,

1572. évi levelében, hogy „a kert gyönyörűségei még az öregséget is feledtetik” (Károlyi és Szalay, 1882). A kertészkedés fontos és kedvelt ténykedése volt az asszonyoknak.

A magyar gyümölcsök messze földön híresek voltak, a kor külföldi utazói álmélkodva írnak róluk. A gyümölcsök között központi helyet foglalt el a szőlő (az egészségtelen víz helyett bort fogyasztottak, vagy tisztán, vagy kevés vízzel keverve). Sokféle gyümölcsöt mi közvetítettünk nyugatra. II. Lajos királyunk özvegye, Mária királyné még Brüsszelbe is tőlünk viteti a magyarországi nemes fajok oltóágait, valamint a téli gyümölcsöt is. I. Ferdinánd király új kertjébe, azután II. Miksa a világhírű kertjébe tőlünk hozatja a nemes csemetéket. Bécsben jól ismerték a magyar gyümölcsöt, hiszen a latin nyelvű levélben a gyümölcsfajták nevét Miksa magyarul íratta (Bogdán, 2006).

Nádasdy Tamás nádor és felesége, Kanizsay Orsolya sárvári kertjük volt hazánk legszebb kertje. A nagy hírű sárvári kertet sok főúr, főpap, és külföldi fejedelmek is felkeresték. A magyar kertészet, és főleg a gyümölcstermelés fölvirágoztatását, a kiváló magyar gyümölcs meg- és elismertetését elsősorban a Nádasdy- és Batthyány családoknak köszönhetjük (Takáts, 1979). A férj gyakran hónapokon át távol volt otthonától, közeleti tisztségében munkálkodott, vagy hadi cselekményekben vett részt. Távollétében mindent a feleségének kellett intéznie. Főleg a gazdálkodás volt a feladatuk. Főasszonyaink a vetést is maguk végezték. Minden az ő utasításai szerint történt. A sárvári pompás kertnek Kerty Estván deák volt a kertésze, aki azt írja, hogy a kertben mindent a nádorispán tanítása és utasítása szerint végez. Nádasdy írta meg a kertészenek, hogyan kell a fákat trágyával dajkálni s borseprűvel öntözni, hogy nagyobb gyümölcsük legyen (Takáts, 1979).

A korra jellemző, hogy Nádasdy Tamás és más előkelők a császári udvarba többféle gyümölcsöt küldtek rendszeresen ajándékkul. Gyakran küldtek cseresznyét, dinnyét és körtét. A gyümölcsküldözgetés valóságos versengést keltett a főurak között, mert I. Ferdinánd meghonosította azt a szokást, hogy a legkorábbi, illetve a legfinomabb gyümölcs küldőjét kitüntette. Nádasdy Tamás nádor felesége, Kanizsai Orsolya rendszeres elismerést nyert („elnyerte a pályát”). A nádorispán 1558. június 22-én írta neki: „Az pályát te nyerted királyné asszonynál az muskotály-körtvélyel”, 1560 május elején pedig Nádasdyné a cseresznyével is elnyerte a pályát. A gyümölcsküldés mellett szárnyasokat is küldözgettek (Takáts, 1914 és 1979; Péter, 1985; Fülöp, 2009).

A Nádasdy-pár már május első napjaiban érett cseresznyét ehetett és küldhetett. Ajkay Mihály 1562 május 2-án küld a gazdájának, Nádasdynak a szentmiklósi hegyről érett cseresznyét. Nádasdyné június első felében már érett dinnyével, fehér szilvával és almával lepi meg a férjét. Az 1546. június 11-én 6 dinnyét küldött Bécsbe az urának. 1566-ban május első napjaiban Nádasdyné zöldborsót és az érett cseresznyét küld az udvarba, és május 10-én már Bécsből jelentik, hogy a királyné nagy örömmel vette az ajándékot, „ez volt az első, amit a királyné az idén látott.” Májusban előérő körtét is küld (Scherg, 1916). A gyümölcs küldözése télen sem szünetelt. 1559. január 15-én Nádasdyné „Királyné asszony-körtvélyt” küld Bécsbe a sárvári kertből. 1559. március 19-én írta például Nádasdy a feleségének, hogy a gyümölcsöt bemutatta királyné asszonynak. 1551. január 6-án Oláh Miklós érsek Augsburgból futárral küldi levelét Sárvárra, melyben Nádasdytól Mária királyné számára alma, körte, barack és szilva oltóágakat kér.

A kora-újkor Magyarországon legkedveltebb gyümölcse a körte volt (Ángyán, 2003). „A „körtvélyfa” említése 1055-től való, de már 1145-ből ismeretes az „apró körtvély”, 1258-ból a „sár (Sárga) körtvély” 1275-ből a „veres körtvély”, 1287-ből a „telelő körtvély”, 1304-ből a „kalamár körtvély” 1314-ből a „keserű körtvély”, 1317-ből a „cukor körtvély” 1326-ból az „árpávalérő körtvély”. Az 1536-ban megjelent latin nyelvű füveskönyv, a *De Natura stirpium* szerint „a franciák legkedvesebb körtéje a Bon-Chretien, nemcsak mert nagyon édes és súlyra a fontot [mintegy 0,5 kg] is eléri, hanem mert húsa is oly finom, hogy ízelve a szájban rögtön elolvad; sokáig eláll és a szállítást jól bírja”. Ennek a Bon Chretiennek egy korai változata a nálunk *Kármán körte* néven ismert muskotályos fajta (Ambrus, 2012). Török György 1550-ben Salm grófnénak Makária- és Zelenka-körte csemetéket küldött Nádasdy sárvári kertjéből. Erdélyből is hoztak oltóágakat (Takáts, 1979). Ghiczy Farkas írta Nádasdy Tamásnak 1562. február 8-án: „küldtem nagyságodnak amaz öreg telelő zöld körtvélynek az ágában oltanivalót. Makaria körtvélyágot is küldtem, én soha olyat nem láttam; mert olyan, mint az szamosközi alma, vörös, tiszta muskotály, hogy annál jobb muskotály nem lehet.” Ambrus (2012). Szikszai Fabricius Balázs Szójegyzeke (1590) az alábbi fajtanéveket említi: Telelő, Árpával érő, Muskotály, Piros, Hosszú szárú, Leves, és Mézes körtvély (Nagy-Tóth, 2006). Bogdán (2006) ebből a korból az előérő, hosszú szárú, muskotály, öreg telelő, zöld, fogfájó, belényesi, zalaura, kozma, zelenka, makaria „körtvélyeket” említi. Magyar-országról kerültek a császári kertekbe és Nyugat-

LVII. GEORGIKON NAPOK

57th Georgikon Scientific Conference

Európába a Makária, Zelenka, Kozma, Zala ura, az előérő, a zöld mézkörte, a korai muskotálykörték (Scherg, 1932; Takáts, 1979).

A dinnyét is nagyon kedvelték, és az év minden részében ették és küldték. „A dinnyét főleg frissen szedve, nyersen ették, ebéd után, a többi gyümölcs előtt. Azonban ha görögdinnyét megérése után még rajta hagyták a szárán, akkor ún. telelő dinnye lett belőle. A telelő dinnyéket aztán egész télen fogyasztották.” (Benda, 2014). Telelő dinnyét Nádasdy né gyakran küldött a bécsi udvarba, Nádasdy Tamás pedig még januárban is kap ilyen dinnyét feleségétől. A dinnyét gondosan kellett takargatni, hogy el ne fagyjon, mivel akkor még nem ismerték az üvegházat. Dinnyemagokat és gyümölcsfaoltványokat gyakran kértek és küldtek egymásnak. Estván deák 1556. augusztus 13-i levelében a nádorispánnak azt írta Sárvárról: „küldtem nagyságodnak, kegyelmes uram, hat dinnyét, kiknek az fölséges király adta vala magvát nagyságodnak” (Takáts, 1979; Scherg, 1916; Szalay, 1882).

Nem csak az udvarnak, hanem egymásnak is küldözgették az oltványokat és gyümölcsöket. A nádor az ország minden részéből kapott gyümölcsöt, és ha valami kiválóra akadt, azonnal meghagyta, hogy oltóágot szerezzenek belőle. Nádasdy az ország minden jobb gyümölcsfáját elszaporította kertjében, így oltóágakkal és oltványokkal is szolgálhatott másoknak (Takáts, 1914 és 1979; Scherg, 1916; Szabó és Tóth, 1993). Terjesztette a muskotály-szőlő ültetését. Török György 1555-ben alma, Makária, Zelenka körte és muskotály alma csemetéket kapott a Nádasdy család sárvári kertjéből. Erdélyből is hoztak oltóágakat. Bornemissza Pál nyitrai püspök Nádasdyt kérte, hogy küldjön neki legnemesebb fajú gyümölcs-faoltványokat (Ambrus, 2012).

Gyógyításra használták a sokféle virágvizet és liktáriumokat (befőttek és lekvárok) is. A liktárium összefőzött gyümölcs és nádméz keveréke volt, a mai dzsemekhez hasonló. Minden-féle gyümölcsből készítették: görögdinnyéből, szőlőből, málnából, eperből, birsalmából, meggyből, körtéből, barackból, somból, sőt még dióból, mogyoróból és citromból is, és elterjedten fogyasztották a szárított („aszú”) gyümölcsöket is (Károlyi & Szalay, 1882).

A hal a középkori, majd a kora újkor táplálkozásának is egyik alapvető élelmiszere volt. Ez részben a bőjti napok hústilalmának köszönhető. Magyarország híres volt halbőségéről. A különféle halakat elsősorban a főurak fogyasztották, hiszen ők engedhették meg maguknak, hogy többnyire haltartókban tartott friss halak kerüljenek az asztalukra. Ők külföldről behozott drágább tengeri halakat (tintahalat, habarniczának nevezett tengeri polipot) is rendszeresen ettek. A kora újkor ember nagyon sokféle módon elkészítve, sokféle módon fűszerezve ette a halat. A szegényebbeknek általában három-négyféle módon tálalták, de a főúri családokban akár tízféle módon is főzték a halételeket (Benda, 2007b).

A halastavakban nagyon sokféle halat tartottak. A halastavak fenntartása, halasítása, sőt még lehalászásuk is gyakran a feleségekre hárult (Benda, 2007b). A főúri halastavak nemcsak a maguk és udvaruk számára biztosították a halakat, hanem azokat családtagjaiknak küldték, ajándékként is adták szeretetből vagy tiszteletből barátaiknak és „fontos embereknek”, vagy ha máshol halhiány mutatkozott. Nádasdy Anna 1549-ben kelt leveléből tudjuk, hogy hal-, illetve polip (!) kocsonyát is készítettek. A kocsonyát - melynek első írásos említését 1544-ből ismerjük – eredetileg az étel eltarthatóságának növelésére használták, mivel akkoriban igen nehézkesen lehetett tárolni a romlandó ételeket. Ez különösen a gyakori, több napig tartó ételszállítás során volt fontos (Károlyi & Szalay, 1882).

4. Irodalomjegyzék:

Ambrus L. 2012. Bevezetés Pomonába. Székelyföld, 16. évf. (november), <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTc4Nw>

Asztalos B. 2010. „Ha Isten velünk, ki ellenünk...” Nádasdy Tamás magánélete négy megközelítésben, levéltári források alapján. Doktori (PhD) értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.

Ángyán J. 2003. Védett és érzékeny természeti területek mezőgazdálkodásának alapjai. Mezőgazda Kiadó, Budapest. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/vedett-erzekeny/ch08s05.html>

Benda B. 2007a. “Ételnek idején, aki mely asztalhoz rendeltetett, oda menjen” – A magyar főúri udvarokban élők étkezése a kora újkorban. 2000, 19(8):12-20.

Benda B. 2007b. Halfogyasztás a főúri udvarokban a Királyi Magyarország és Erdély területén a 16. és 17. században. Acta Tanulmányok II/1. Csurgai Horváth József és Kovács Eleonóra (szerk.). Székesfehérvár, pp. 89-119.

Benda B. 2014. Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban. Vas Megyei Levéltár, Szombathely.

Bilkei I. 1997. Zala megye nemessége a Mohács utáni két évtizedben. In: Zalai történeti tanulmányok, Zalai Gyűjtemény 42., szerk. Káli Csaba, Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg.

Bogdán I. 2006. Régi magyar mesterségek, Neumann Kht., Budapest.

Bogdán I. 2003. Régi magyar históriák. Neumann Kht., Budapest.

Capra F. & P.L. Luisi 2014. The systems view of life. A unifying vision. Cambridge University Press.

Dominkovits P. és Pálffy G. 2010. Küzdelem az országos és regionális hatalomért. Századok, 144(4):769-792.

Fülöp L. 2009. A Nádasdyak Keresztúron. (16. század). <http://fulcsi.blogspot.hu/2009/07/nadasdyak-kereszturon.html>

Horváth, M. 1838. Gróf Nádasdy Tamás' élete, némi tekintettel korára. Buda, a' Magyar Királyi Egyetem' betűivel.

Károlyi Á. és Szalay J. 1882. Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. A M. T. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Athenaeum könyvnyomda, Budapest.

Komoróczy Gy. 1932. Nádasdy Tamás és a 16. századi nagybirtok gazdálkodása. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, szerk. Domanovszky Sándor, 3. kötet,

Kumorovicz L.B. és E.M. Kállai. 1959. Kultúrtörténeti szemelvények a Nádasdiak 1540-1550-es számadásaiból. Magyar Nemzeti Múzeum-Néprajzi Múzeum, Történeti-néprajzi Füzetek, Budapest.

Nagy-Tóth F. 2006. Népi gyümölcsészet és szakszerű gyümölcsstermesztés Erdélyben. In: Az erdélyi magyar tudomány történetéből : a Magyar Tudomány Napja Erdélyben, 2005. évi elő-adások. Ilyés Szilárd, Tamásné Szabó Csilla (szerk.). Kolozsvá, Erdélyi Múzeum Egyesület,

Payr S. 1908. Kanizsai Orsolya főrangú magyar nő a XVI. századból. Élet- és jellemrajz. Luther-Társaság, Egyházunk nagyjai VIII. Budapest.

Péter K. 1985. A reformáció és a művelődés a 16. században. In: Magyarország története 1526-1686. Szerk. R. Várkonyi Ágnes, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.

Péter K. 1995. Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről. In: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. A Ráday Gyűjtemény tanulmányai, 8. kötet, Budapest.

Scherg K. 1932. A sárvári kertészker. Erdészeti Lapok, 1932. október, pp. 937-951. http://www.erdeszetilapok.hu/?page=arch_view&id=3928

Szabó T. A. és M. Tóth Sz. 1993. Adalékok a 16. századi magyar természet-tudomány születéséhez: Erdősi Sylvester János, Szegedi Kőrös Gáspár, Váradi Lencsés György, Somogyi Melius Péter és a sárvári orvosbotanikai iskola (1536-1555). Comm. Hist. Artis Med., 141-144:107-126.

Szekfű Gy. 1935. Magyar történet. 16. század. III. kötet. In: Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet. Második, bővített kiadás. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Tholt J. 1934. A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez, 10. Budapest, Buschmann F. Utódai Könyvnyomda.

Takáts S. 1914. Régi magyar nagyasszonyok. Budapest.

Takáts S. 1979. A sárvári kert a 16. században (In: Buda két árulója, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest).

LVII. GEORGIKON NAPOK

57th Georgikon Scientific Conference